

УДК 37.015.31:17.022.1

С. С. Вітвицька,

доктор педагогічних наук, професор
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
vitvucka.svitlana@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9541-2635

ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

В статті подано аналіз педагогічної системи В. О. Сухомлинського в контексті використання його ідей щодо духовно-морального виховання сучасної молоді. Проаналізовано сутність понять духовність, духовно-моральне виховання особистості, моральність, совість, індивідуальність та її духовний розвиток. Висвітлено основні ідеї видатного вченого і практика, які характеризують його погляди на процес виховання особистості молодого людини, взаємодії вчителя і учнів; ролі батька, матері, сім'ї, учнівського колективу та колективу педагогів у становленні духовно-моральної культури особистості. Розглянуто основні компоненти духовного світу особистості в контексті ідей видатного педагога, їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Окреслено основні проблеми духовно-морального виховання сучасної молоді та поради і шляхи їх вирішення, які визначені в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: *духовність, моральність, духовно-моральне виховання, совість, індивідуальність, духовний розвиток особистості.*

Постановка проблеми. Наукове вирішення сучасних завдань розбудови національної освіти і виховання громадян української держави без урахування досвіду минулих поколінь. Вивчення педагогічної спадщини є необхідною передумовою всебічного розуміння дослідниками нових проблем, що постали перед сучасною педагогічною наукою і практикою. Формування духовного світу молоді – одна з найважливіших проблем сьогодення. Нинішні обставини національного відродження та подальшого розвитку духовно-моральної культури українського народу зумовлюють потребу наукових досліджень праць вчених саме в цьому напрямі. Філософські, психолого-педагогічні проблеми духовно-морального виховання молоді досліджували І. Бех, М. Бердяєв, В. Біблер, М. Боришевський, Л. Віготський, Г. Вьянович, С. Гессен, В. Гриньова, І. Зязюн, М. Каган, І. Кант, О. Сухомлинська та інші.

Метою цієї статті є аналіз наукової спадщини педагога – практика В. О. Сухомлинського в контексті використання його ідей в процесі духовно-морального виховання молоді.

Основний виклад матеріалу. Визначальною особливістю педагогічної теорії та практики В. Сухомлинського є багатогранність, всеосяжність і відносна завершеність. Це дає підстави розглядати все створене ним, як педагогічну систему, що акумулювала в собі найкращі надбання минулого й сучасного у поєднанні народних традицій з оригінальними ідеями та інноваційними технологіями.

Систему В. Сухомлинського без перебільшення можна назвати універсальною щодо широти охоплення системотворчих феноменів та глибини й переконливості інтерпретації їх причинно-наслідкових зв'язків. Свідчення цього – сміливість термінологічного апарату, що його застосовує й творить В. Сухомлинський, "конструюючи" свою педагогічну систему [1: 12–20].

Незважаючи на багатоаспектність педагогічних проблем, які є предметом уваги, глибокого, всебічного аналізу педагога і вченого, найголовнішою, якій підпорядковані всі інші, є проблема виховання духовно-моральної особистості.

Духовність, громадянське та патріотичне виховання молоді є центральною темою в творах В. Сухомлинського, одного з творців національної педагогіки, людини з самобутнім, оригінальним, творчим підходом до виховання майбутніх поколінь.

Надаючи великого значення духовному світу особистості яка тільки формується у підготовці її до творчої праці на благо Вітчизни В. Сухомлинський вкладає в поняття "духовний світ", "духовне життя" такий зміст: сфера духовного життя людини – це розвиток, формування та задоволення її моральних, інтелектуальних запитів та інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ і об'єктивна діяльність і, особливо, такі її важливі сфери як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід. Важливим компонентом духовного розвитку є творчий компонент її діяльності.

Видатний педагог покладає в основу вивчення духовного світу молоді аналіз діяльності в широкому розумінні цього поняття. Найбільш важливі, зазвичай, ті види діяльності, в яких внутрішні духовні сили людини – розум, почуття, погляди, переконання, воля спрямовуються на перетворення світу, на створення та збільшення матеріальних та моральних цінностей суспільства.

З погляду В. Сухомлинського, духовний розвиток – процес багатозначний, безперервний і, водночас, єдиний. У дитинстві та юнацтві відбувається постійні якісні зміни всіх психічних процесів, усіх

компонентів духовного світу: мислення, почуттів, волі, здібностей. До того ж зміни відбуваються в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Гуманізм педагогічної системи В. Сухомлинського, його концепція виховання особистості ґрунтується на положенні про самоцінність людини, її праві на свободу і гідність, як неповторної індивідуальності. Педагог створив і розвинув концепцію відносної автономії конкретної особистості, її права на вибір, що базується на власній совісті.

Варто зазначити, що вже у самому доборі та інтерпретації понять, які описують духовний і, передусім, моральний світ особистості, виразно виявляється потужний заряд психологізму педагогічної системи В. Сухомлинського, де поняттю "совість" належить особливе місце. На думку В. Сухомлинського, совість є центральним утворенням у свідомості людини, яке становить стрижень її духовної суті, внутрішній механізм, що детермінує напрям її становлення як особистості, зокрема, моральності. Совість – причина, а водночас і наслідок тієї "внутрішньої роботи духу", що породжує такий реальний і дійовий вияв совісті як почуття провини та сорому. Ці почуття у їх розвиненій формі є, безумовно, суттєвим критерієм, показником сформованості у людини відповідальності за власну поведінку, вчинки – за всі наслідки того, що і яка вона робить. Совість в дії полягає у тому, що людина засуджує свої вчинки і якості нібито від інших. Якщо ж уважно розібратися в істинних витоках совісті, стверджує В. Сухомлинський, то ми досягнемо висновку "Голос внутрішнього я говорить у людині тільки тоді, коли з малих років вона звикла відчувати, що вона на виду у людей" [2: 105].

Оскільки совість і сором – сфера суб'єктивних почуттів, переживань, роздумів, велике значення має індивідуальний підхід до кожної дитини [2: 106].

Серед основних принципів, які пронизують всю теорію і практику В. Сухомлинського як педагога, є принцип реалізації у вихованні особистості гуманістичної ідеї. Згідно з нею, найкращим, психологічно довершеним інструментом, який завжди спрацьовує, викликає відгук дитячої душі, бажання стати кращим, – це звернення педагога до серця й розуму дитини, а не намагання повчати, вказувати їй, розпоряджатися нею. За такої умови відбувається не лише вплив учителя на вихованця, а й поєднання їхніх прагнень, зусиль у спільну дію, виникає об'єднуючий мотив, який забезпечує гуманні стосунки вихователя і дитини, їх суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Совість і почуття сорому – це своєрідні й надійні гарантії відповідальності та обов'язку, оскільки вони – як "голос внутрішнього Я" – невідступно спонукають людину до самоконтролю, мотивують потребу "судити свої вчинки та якості ніби від власного імені". У цьому вислові видатного педагога особливо виразно виступає його глибоке розуміння того, що розвиток та особистісне становлення дитини великою мірою зумовлюються ступенем її самоактивності, внутрішніми суб'єктивними потенціями.

Ось чому одне з найважливіших і водночас найскладніших завдань вихователя полягає, на думку В. Сухомлинського, у тому, щоб допомогти дитині, аби у неї розвинулося внутрішнє бачення, так би мовити, себебачення, і на цій основі вже сприяти становленню рефлексивних здатностей.

Спрямованість особистості, її прагнень залежить від оточення, духовності суспільства, характеру, цілей і засобів виховання й освіти. Вищою потребою людини В. Сухомлинський вважав "потребу людини в людині" як носія духовних цінностей. На думку В. Сухомлинського, виховання культури потреб є дуже важливою проблемою освіти. Завдання педагога домагатися гармонійного розвитку матеріальних і духовних потреб особистості.

Визначним чинником, що зумовлює високу педагогічну культуру та ефективність системи В. Сухомлинського, є те, що він не лише глибоко розумів роль феномена рефлексії у вихованні та самовихованні особистості, а й сам володів винятковим даром рефлексії у міжлюдських стосунках, особливо якщо йшлося про дитячу особистість.

Вихованню у дитини здатності до рефлексії, потреби орієнтування на оточуючих, як засобу розвитку вміння критично оцінювати свою поведінку, з урахуванням можливих наслідків для інших людей і для себе В. Сухомлинський надавав особливого значення. Ідея служіння людям, турбота про їх благополуччя, щастя, потреба постійно оберігати їх, особливо в годину важких життєвих випробувань – одна з найголовніших у творах В. Сухомлинського. В умінні "відчувати душу" іншої людини, у здатності розуміти її душевний стан уміти підтримати, допомогти людині, не бути байдужим, педагог вбачав найцінніші риси моральності дитини, одну з найважливіших характеристик особистості.

Значний теоретичний і практичний інтерес для сучасної педагогіки мають праці, ідеї В. Сухомлинського, в яких віднаходимо глибоке й різнобічне обґрунтування суті педагогічних явищ, закономірностей, глобальних проблем, серед яких центральне місце посідають ті, які тісно пов'язані з вихованням особистості сучасної молоді, подолання небезпек з якими стикається на сьогодні молодь. Це перш за все, падіння моралі, надання переваг розвагам, а не праці, лінощі, захопленість комп'ютерними іграми, безвідповідальність за свої вчинки, розбещеність. І головна небезпека полягає в ранньому знайомстві з вадами суспільства (аморальність, хабарництво, жорстокість, лицемірство), які часто викликають у учнів не відразу, а інтерес і розуміється як норма. До того ж потребують особливої уваги відновлення поваги до сім'ї, сімейних цінностей, пошани та поваги до батьків і родини. Незрілість,

недостатність серйозних роздумів, відсутність аналізу власних вчинків не тільки створює проблеми, але і впливає на формування характеру, втрату індивідуальності.

У своїх працях В. Сухомлинський дає відповіді на ці проблеми і вказує шляхи їх розв'язання, підкреслюючи важливу роль вчителя.

"Духовне обличчя дитини насамперед залежить від того який учитель веде її "по першій стежці життєвого шляху" [3: 362].

Всі роботи В. Сухомлинського пронизані ідеями гуманізму. Вчений-педагог вважав, що кожна людина має бути щасливою і в цьому їй має допомогти школа.

Духовне життя школи і її вихованців не повинні обмежуватися успіхами в оволодінні навчальними програмами, вона має навчати азбуці моральної культури.

Гуманізм В. Сухомлинського невіддільний віри у могутні сили виховання, віри в дитину, в її здібності, можливості бути освіченою і моральною людиною.

Доброчинність – основа взаємостосунків вчителя і учнів. В. Сухомлинський стверджував, що ласкавість стверджує в людині самоповагу, яка має чудодійну силу: вона розвиває почуття сорому за погані вчинки.

Психологічна готовність дитини відгукуватися на дію дорослого, сприйнятливості до виховних впливів є визначальною умовою співробітництва, взаємодії як однієї з найважливіших характеристик ефективності виховання особистості.

Глибинне забезпечення реалізації ідеї співробітництва у педагогічному процесі знаходимо в теоретичній і практичній спадщині В. Сухомлинського.

Обґрунтовуючи практичну необхідність гуманних взаємин між вихователем та дитиною, між самими дітьми і взагалі всіма учасниками виховного процесу, В. Сухомлинський переконливо довів, що найцінніше у людині – її індивідуальність, неповторність внутрішнього світу, здібностей, потенційних можливостей. Підтримка і розвиток у індивідуальності є умовою зростання не тільки кожної конкретної особистості, а й підґрунтям формування дійового, творчого колективу, оскільки саме через плекання розмаїття індивідуальностей пролягає шлях до справжнього об'єднання особистостей.

В. Сухомлинський надавав особливого значення самоактивності особистості. Він неодноразово наголошував, що мистецтво виховання полягає не лише в умінні бачити й передбачати різноманітні складні ситуації, які виникають у роботі з дітьми, а й у тому, щоб навчити дитину самостійно орієнтуватися в життєвих обставинах, і вже змалку привчати приймати хоча б найпростіші, але самостійні рішення, бо лише таким чином у неї може розвиватися "внутрішнє бачення" та поступово складатися стійка потреба у відповідальній поведінці – найсуттєвішій ознаці становлення особистості.

Завдяки самоактивності, особистість оволодіває (а не "засвоює" у готовому вигляді, до того ж у обов'язковому порядку) моральні, естетичні, соціальні та інші суспільні цінності, що стають для людини особистісно значущими.

Основні напрями розвитку людини як особистості закладаються у ранньому віці. Звідси глибока впевненість В. Сухомлинського у винятковій ролі, яку відіграють у цьому відношенні батьки. Чи стане дитина гідною людиною, щасливою, і чи принесе своїм життям щастя іншим людям – залежить від того, які зерна посіють батьки у душу дитини, чи зігріють вони її серце теплом любові, поваги, правди і справедливості, любові й шани до людей.

Сім'я – це найменша клітинка нашого суспільства, в якій як у фокусі відображається життя нашої країни, і тим сильніший вплив робить сім'я на особистість дитини, чим активнішу життєву позицію займають батьки в суспільстві, чим вища їх моральна гідність і культурний рівень [4: 25].

Для дитини найбільш дорогою, прекрасною людиною є мати. Мати це не тільки тепло, затишок, увага – це світ сонця, любові, добра, увесь світ в руках матері. І від того, ким він, цей світ, залежить якою виросте людина. Недолік материнської уваги затримує розвиток дитини – психічний, фізичний, інтелектуальний, емоційний. Для В. Сухомлинського культ матері – це результат серйозних роздумів про необхідність зв'язку поколінь, їх духовної культури.

Останнім часом стало досить помітним таке явище, як відповідність між фізіологічною готовністю до народження дітей та психологічною зрілістю молодих батьків та усвідомленням батьківської місії і ролі, величезної відповідальності перед суспільством за виховання дітей. Морально не підготовлені батьки до народження і виховання дітей – це трагедія для батьків і дітей, біла суспільству.

Безвідповідальне ставлення молодих батьків до виховання своїх дітей, дорого обходиться передусім суспільству [5: 88–89].

Своїх вихованців – юнаків і дівчат ми вчимо: Моральне право на кохання має той хто вміє відповідати за майбутнє – за своїх дітей.. [6: 117].

В. Сухомлинський надзвичайного значення у вихованні особистості надавав формуванню у дитини духовності, яка є мірилом її людської цінності, суспільної значущості.

У своїй праці "Духовний світ школяра" – В. Сухомлинський подає багатогранну, глибинну психологічну характеристику суті духовності людини.

Надаючи духовності виняткового значення у формуванні особистості, В. Сухомлинський розкриває своє розуміння цього феномена: "... ми включаємо в поняття "духовний світ", "духовне життя" такий смисл:

Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів і інтересів у процесі активної діяльності". Духовність – осмислення особистістю гуманістичного сенсу цілей власного життя, людської життєдіяльності загалом.

Таке осмислення дає змогу збагнути високу мету, задля якої живе людина, відчутти власну – як і кожної іншої людини – неповторність, усвідомити відповідальність за все, що вона робить, зрозуміти, що життя – це постійна, невідступна боротьба зі злом в ім'я перемоги добра на землі".

В. Сухомлинський був переконаний, що процес виховання виражається в єдності духовного життя вихователя і вихованців – у єдності їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань.

Головний міст виховання, на його думку – духовне збагачення людини.

Основою, канвою духовності В. Сухомлинський вважає моральність.

Як зазначав В. Сухомлинський, духовна довершеність людини – це домінування у неї моральної спрямованості вищих форм психічної діяльності, ідейність її спонукань, думок, поглядів, інтересів, переконань. Усе це детермінується змістом, сутністю, головною життєвою метою людини, її взаєминами з іншими людьми, тим, яку роль відіграє вона у житті колективу, суспільства.

Пафосом духовності сповнена вся творчість В. Сухомлинського; його наукові, публіцистичні праці, педагогічна спадщина, творення ним сотень, тисяч дитячих особистостей, проникнуті щирі, довірливі розмови педагога з дітьми про красу природи, про обов'язок берегти природу; про любов дітей до батьків, обов'язок спілкуватися з ними у старості, про світлу і всеперемагаючу материнську любов, про високий патріотичний обов'язок справжнього громадянина перед Батьківщиною.

У творчості В. Сухомлинського знаходимо глибоке, всебічне висвітлення всіх складових духовності у їх нерозривній органічній єдності, внутрішньосистемних зв'язках та взаємозалежностях, завдяки чому людина спроможна стати й бути особистістю.

Надзвичайну цінність для поступу сучасної теорії і практики виховання, самовиховання та розвитку духовності особистості має науково обґрунтований В. Сухомлинським та багаторазово апробований ним у реальному виховному процесі віковий підхід до розвитку духовного світу особистості.

В. Сухомлинський розглядав вікову динаміку становлення духовності особистості – як процес безперервний, органічно взаємопов'язаний, у якому причини й наслідки кількісних та якісних змін постійно міняються місцями. Проте, на будь-якому етапі становлення особистості дитини головним моментом розвитку її духовності має бути утвердження ідеалу добра у доступній їй активній, творчій життєдіяльності.

В. Сухомлинський є великим, талановитим проповідником і реалізатором найвищих духовних людських чеснот, любові і поваги дітей до батьків, турботи матері і батька про долю своїх дітей, святості подружніх, родинних стосунків, щирості, доброзичливості, співчутливості, толерантності, працьовитості, милосердя, любові до Батьківщини.

Концепція виховання духовності особистості В. Сухомлинського спонукає задуматися над багатьма проблемами педагогічної науки та практики сьогодення. Вона, передусім, застерігає від крайнощів, від абсолютизації будь-яких, навіть найважливіших сторін педагогічної діяльності.

Призначення освіти XXI століття – рухатися від людини освіченої до людини культури; від культури слова до емоційної культури; від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних стосунків.

У працях педагога йдеться про сутність цих понять та таких понять, як "культура праці", "культура розумової праці", "культура почуттів", "культура бажань", "педагогічна культура".

В. Сухомлинський – педагог-практик, і вдумливий науковець, який розуміє і розкриває всю складність праці вихователя, що потребує повної самовідданості, аж до самозречення, що посилено лише людям талановитим, толерантним, наполегливим і вольовим.

Висновки. Глибоко психологічна, гуманістична суть педагогічної системи В. Сухомлинського, може стати підґрунтям для побудови нової школи у демократичній Українській державі. Його праці, овіяні ідеєю віри у можливість дитини, переконанням у необхідності глибокого, але обережного, делікатного проникнення у її невичерпно багатий, складний і вельми вразливий внутрішній світ з метою допомогти їй на складній і суперечливій дорозі особистісного розвитку та самовдосконалення потребують подальшого аналізу в контексті застосування основних ідей у процесі реформування освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боришевський М. Про виховання особистості / М. Боришевський // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С. 18–19.
2. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека (Советы воспитателям) / В. А. Сухомлинский. – К. : "Радянська школа", 1975. – 236 с.

3. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори у 5 т. – Т. 4. – К., 1977. – С. 7–390 (362 с).
4. Сухомлинський В. А. Мудрость родительской любви / В. А. Сухомлинський. – М, 1988. – 303 с.
5. Сухомлинський В. А. Хрестоматія по етиці / В. А. Сухомлинський. – М, 1990. – 303 с.
6. Сухомлинський В. Чиста криниця: казки, оповідання, етюди для сімейного читання / В. Сухомлинський. – К, 1993. – 287 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boryshevskiy M. Pro vykhovannia osobystosti [About Person's Education] / M. Boryshevskiy // Pochatkova shkola [Primary School]. – 1998. – № 9. – S. 18–19.
2. Sukhomlynskiy V. A. Kak vospytat' nastoiashcheho cheloveka (Sovety vospytateliam) [How to Bring Up a Real Person] / V. A. Sukhomlynskiy. – K. : Radianska shkola, 1975. – 236 s.
3. Sukhomlynskiy V. O. Pavlyshka serednia shkola [Pavlysh Secondary School] / V. O. Sukhomlynskiy // Vybr. tvory u 5 t. [Selected Works in 5 Volumes]. – T. 4. – K., 1977. – С. 7–390 (362 с).
4. Sukhomlynskiy V. A. Mudrost' rodytel'skoi liubvy [Wisdom of Natural Affection] / V. A. Sukhomlynskiy. – M, 1988. – 303 s.
5. Sukhomlynskiy V. A. Khrestomatiia po etike [Chrestomathy on Ethics] / V. A. Sukhomlynskiy. – M, 1990. – 303 s.
6. Sukhomlynskiy V. Chysta krynytsia : kazky, opovidannia, etyudy dlia simeinoho chytannia [Clean Shaft: Fairy Tales, Stories and Essays for Family Reading] / V. Sukhomlynskiy. – K, 1993. – 287 s.

Витвицкая С. С. Проблема духовно-нравственного воспитания молодежи в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского.

В статье представлен анализ педагогической системы В. А. Сухомлинского в контексте использования его идей в духовно-нравственном воспитании современной молодежи. Проанализированы сущность понятий духовность, духовно-нравственное воспитание личности, нравственность, совесть, индивидуальность и ее духовное развитие. Освещены основные идеи выдающегося ученого и практика, которые характеризуют его взгляды на процесс воспитания личности молодого человека, взаимодействия учителя и учащихся; роли отца, матери, семьи, ученического коллектива и коллектива педагогов в становлении духовно-нравственной культуры личности. Рассмотрены основные компоненты духовного мира личности в контексте идей выдающегося педагога, их взаимосвязь и взаимозависимость. Определены основные проблемы духовно-нравственного воспитания современной молодежи, советы и пути их решения, которые определены в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: *духовность, нравственность, духовно-нравственное воспитание, совесть, индивидуальность, духовное развитие личности.*

Vityvska S. S. The Problem of Spiritual and Moral Upbringing of Modern Youth in V. A. Sukhomlynsky's Pedagogical Heritage.

As the title implies, the article presents an analysis of V. Sukhomlynsky's pedagogical system in the context of the usage his ideas concerning the spiritual and moral upbringing of the modern youth. The essence of the concepts of spirituality, spiritual and moral upbringing of the personality, morality, conscience, individuality and its spiritual development are analyzed. The main ideas of the prominent scientist and expert, which characterize his views on the process of educating the personality of a young person, the interaction of the teacher and students, are described. The role of father, mother, family, student's staff and teachers' collective in the development of the spiritual and moral culture of the individual is suggested. The fact that V. O. Sukhomlynsky's ideas are very useful not only for modern youth is stressed. The main components of the spiritual world of the individual in the context of the outstanding teacher's ideas, their interconnection and interdependence are considered. The article gives a detailed analysis of V. O. Sukhomlynsky's ideas of modern youth's moral upbringing. According to the article the main problems of spiritual and moral upbringing of modern youth and the ways of their solutions, which are defined in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky, are outlined.

Key words: *spirituality, morality, spiritual and moral upbringing, conscience, individuality, spiritual development of personality.*